

«Գիտական աշխատություններ» ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն; խմբ. Ս.Հայրապետյան.-Եր.: Գիտություն, 2012, Հատոր 14,-186 էջ:

Լույս տեսավ ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ» ժողովածուի XIV հատորը՝ 12 հրատ. մամուլ ծավալով, պրոֆեսոր Ս.Հայրապետյանի ընդհանուր խմբագրությամբ:

Հատորում ընդգրկված են 23 հոդվածներ, հրապարակումներ և հաղորդումներ հայագիտության և հումանիտար ալ գիտությունների ոլորտներից:

Որպես ձևավորված ավանդույթ՝ ժողովածուում կարևոր տեղ են զբաղեցնում Շիրակի պատմամշակութային ժառանգությամբ նվիրված հոդվածները: Հնագիտությունը ներկայացվել է Լ.Եզանյանի «Մեծ Մեպասարի վիշապը» հոդվածով և Ըստ Լ.Եզանյանի՝ Մեծ Մեպասարի պեղումներով փաստված է, որ սարի գագաթը

դիտվել է իբրև պաշտամունքային հնագույն կառույցների համար անհրաժեշտ նախապայմանները բավարարող տարածք՝ աստվածային հետ կապվող տարրերով:

2011թ. շարունակվել են Հայկաձորի ուշուրարտական հուշարձանայինի պեղումները, որոնց արդյունքում պեղավայրը ընդլայնվել է, և հայտնաբերվել են մեծաքանակ նոր պեղածո նյութեր՝ հատկապես բեկորային խեցեղեն, քարից և ոսկորից աշխատանքային գործիքներ և այլն: Այդ մասին է Հ.Խաչատրյանի «Հայկաձորի ամրոց-բնակավայրի 2011թ. պեղումները» հաղորդումը:

Պատմագիտական գրականության մեջ XIXդ. և XX դարասկզբի արևմտահայության պարբերաբար կրկնվող վերաբնակեցումների, ըստ բնակության նոր վայրերի նորեկների տեղաբաշխման, Արևելյան Հայաստանի բնակչության էթնոկրոնական պատկերի վրա ներգաղթի բռնած ազդեցության, ինչպես նաև այս հարցում ժուսական իշխանությունների ունեցած դերակատարության կարևոր հարցերն են արծարծվել Ա.Հայրապետյանի «Արևմտահայության տեղաշարժի հարցը XIXդ. երկրորդ կեսի և XX դարասկզբի ցարիզմի Արևելյան Հայաստանում վարած գաղութային քաղաքականության համատեքստում դիտարկվել են Ալեքսանդրապոլի գավառի վիճակագրական տվյալները՝ 1852-1910 թթ. կտրվածքով:

«Ալեքսանդրապոլի գավառը Երևանի նահանգապետի հաշվետվություններում» հրապարակման մեջ Ա.Անուպովն ընթերցողի ուշադրությանն է ներկայացրել ժողովրդագրական հիմնախնդիրներին վերաբերող նորահայտ փաստաթղթեր, որոնք ուշագրավ տեղեկություններ են պարունակում 1870-ական թթ. Ալեքսանդրապոլ քաղաքի և համանուն գավառի վերաբերյալ:

Գ.Ալվազյանի «Ալեքսանդրապոլի հոգևոր դպրոցը 1830-1880-ական թթ.»

հռդվածը նվիրված է կրթական ինքնատիպ այս հաստատության կառուցվածքին, գործունեությանն ու քաղաքի մշակութային կյանքում ունեցած դերակատարությանը: Ըստ փաստավավերագրերի՝ նշված ժամանակահատվածում դպրոցը ոչ միայն չէր սահմանափակվում կրթական և դաստիարակչական խնդիրների լուծմամբ, այլև դարձել էր ազգային ազատագրական շարժման կենտրոն:

Ալեքսանդրապոլում հայտնի երաժշտական-հասարակական գործիչ Արշակ Բրուտյանի կյանքին ու գործունեությանն է անդրադարձել Հ.Հարությունյանը «Ա. Բրուտյանն ու Շիրակի երաժշտական կյանքը» հոդվածում: Բազմաշնորհ, մեծաքանակապես այս գործիչն անջնջելի հետք է թողել Ալեքսանդրապոլի մշակութային կյանքում մաիս որպես գործունե երաժիշտ-մանկավարժ, ապա մահ՝ բանահավաք և խմբավար:

Գյումրեցիների տոնածիսական կյանքում ժողովրդական քրիստոնեության դրսևորումներին են անդրադարձել Կ.Բազեյանն ու Գ.Աղանյանը: «Ժողովրդական քրիստոնեության դրսևորումները Գյումրեցիների տոնածիսական վարքում» հոդվածում հանգամանորեն ներկայացված են հայ ժողովրդի, այդ թվում մահ շիրակցիների տոնածիսական կյանքում կարևոր նշանակություն ունեցող ուխտագնացությունները, որոնք, պահպանվելով մույնիսկ խորհրդային աստվածամերժ գաղափարախոսության պայմաններում, շարունակվում են առայսօր:

Ս.Հայրապետյանի «Խոսվածքի երեկն ու այսօրը» հոդվածում քննության են ենթարկվել հայերենի «կը» ճյուղի ամենատարեցիկ ու խոշոր Կարևո բարբառի խոսվածքներից մեկի՝ Գյումրու խոսակցական լեզվին բնորոշ արդի իրողությունները: Նշվում է, որ ընդհանուր օրինաչափություններով Կարևո բարբառին հարազատ մնալով հանդերձ, հատկապես խորհրդային պատմության վերջին տասնամյակներից սկսած, Գյումրու խոսվածքը գերազանցապես գրական լեզվի ազդեցությամբ

մի շարք իրողություններով նկատելիորեն հեռացել է բարբառից՝ ավելի մոտենալով արդի գրական լեզվին:

Աղոթքը և հոգեբերապիան՝ որպես հոգեկան ճգնաժամից դուրս գալու կարևոր գործոններ են դիտարկվել Կ.Սահակյանի և Ռ.Հովհաննիսյանի հոդվածում: Ըստ հոդվածագիրների՝ վերապրումի գործընթացն ուղղվում է հոգեվերականգնման, զգայական հավասարակշռման, սրամտվ հանդերձ անձնային որակների բարձրացմանն ու հոգու դիմամիկային:

Ժողովրդական սնահավատական գրույցներում հանդիպող չար ոգիներից սատանային է անդրադարձել Հ.Գալստյանը և իր հոդվածում և ներկայացրել է սատանա-ոգու գործառնություններն այդ գրույցներում: Մարդը, չկարողանալով բացատրել բնության այս կամ այն երևույթը, երևակայության մեջ ստեղծել է զանազան ոգիներ, մախապաշարմունքներ, սկսել է հետևել դրանց, վախենալ, զգուշանալ դրանցից, հավատալ, սրբացնել և այլն: Աստիճանաբար ճանաչողության սահմանների ընդարձակման հետ մեկտեղ պակասում են մահ սնահավատական գրույցները:

Գյումրեցիների՝ 20-րդ դարի երկրորդ կեսի Պանոս ուտեստին է անդրադարձել Օ.Հարությունը՝ նշելով, որ հայ ժողովրդի ավանդական կենցաղի այս կարևորագույն ծիսահամալիրներից մեկը համակողմանի նկարագրության և ներկայացման է արժանի:

1926-1959թթ. Շիրակում տեղի ունեցած ժողովրդագրական գործընթացներին է անդրադարձել Ա.Բոյաջյանը: Վարչատարածքային սահմանների որոշ փոփոխություններով պայմանավորված, 1920-50-ական թթ. Հայկական ԽՍՀ-ում անցկացված համամիութենական հինգ մարդահամարների արդյունքների և այլ վավերագրերի տվյալների համաձայն, Շիրակի բնակչության թվի աճը և ծնելիության մակարդակը 1920-30-ական թթ. միշտ էլ բարձր են եղել, իսկ 1940-50-ական թթ.,

պայմանավորված Հայրենական պատերազմով, իսկ ավելի ուշ՝ նաև արագընթաց ուրբանիզացմամբ, ծնելիության գործակիցն աստիճանաբար նվազել է:

Հայոց պատմության հնագույն և միջնադարյան շրջաններին են առնչվում Մ. Պետրոսյանի «Հայ-շումերական առասպելաբանական աղերսների շուրջ» և Ա. Անդոպյանի «Դավիթ Կուրապատկառի ժառանգության հարցը 10-րդ դարի վերջին և 11-րդ դարի առաջին քառորդին» հոդվածները:

Հատորում ծավալուն տեղ են գրավել նաև գրականագիտական, լեզվաբանական և արվեստաբանական տարբեր թեմաներ արծարծող հեռակալ հրապարակումները. Մ. Մեքոնյանի անչափ հետաքրքիր «Նարեկացիական ճառագումներ Թումանյանական աշխարհում» հոդվածն ու «Հ. Թումանյանի քնարերգության մի մուկ» կետի լուսաբանման փորձ» արժեքավոր հաղորդումը, Հ. Զաքյանի «Բայտեմանումը՝ կրկնաբանության չեզոքացման գործուն», Լ. Աթանեսյանի «Վ. Նաչատրյանի ստեղծագործական աշխարհը», Ա. Մարգարյանի «Երվանդ Քոչարի փարիզյան շրջանը»:

Մեթոդական խնդիրներ են արծարծված Ն. Հայրապետյանի «Անգլերենի ուսուցիչների մեթոդական պատրաստվածության հարցի շուրջ» հոդվածում:

«Գիտական աշխատություններ»-ի 14-րդ հատորում տպագրված նյութերն ընդգրկում են համառոտ ռուսերեն և անգլերեն ամփոփումներ: Ժողովածուն ավարտվում է «Գիտական լրատու» բաժնի ուշագրավ նյութերով:

Հանդիպումներ Արցախում

ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոնը 2012 թվականից ձեռնամուխ է եղել իրականացնելու հեռանկարային ծրագիր Ծուլի քաղաքի պատմության քանդաքանի և Ստեփանա-

կերտի պետական համալսարանի հայագիտական կենտրոնի հետ՝ մեր կողմից առաջարկվող «Ալեքսանդրապոլ-Ծուլի. քաղաքային մշակույթի աղերսներ» թեմայի շրջանակներում՝ ելմելով մեր ժողովրդի կյանքում վերածիշյալ քաղաքների՝ որպես XIX դարավերջին և XX դարասկզբին Անդրկովկասի երկու հայաշատ կենտրոնների ունեցած անտեսական, քաղաքական, մշակութային և հասարակական դերի կարևորությունից և ակնհայտ ընդհանրություններից: Վերածիշյալ ծրագիրը միտված է նաև Արցախի հետ գիտական կապերի հաստատմանն ու սերտացմանը:

Թեմայի իրականացման առաջնահերթությունները ճշտելու, համատեղ ուսումնասիրության հեռանկարային պլանի և նախատեսվող միջոցառումների ծրագրի մշակման, ինչպես նաև պատմական, ազգագրական, քանագիտական բնույթի նյութերի նախնական հավաքման նպատակով 2012թ. հոկտեմբերի 12-14-ին Լեռնային Ղարաբաղ այցելեցին Կենտրոնի մի խումբ գիտաշխատողներ: Նրանք եղան Արցախի պետական համալսարանի հայագիտական կենտրոնում, հանդիպեցին համալսարանի ռեկտոր Ս. Դադամյանի, հայագիտական կենտրոնի գիտաշխատողներ Վ. Ասֆարյանի, Ն. Վարդանյանի, համալսարանի բանասիրական ֆակուլտետի պրոֆեսորադասախոսական կազմի հետ: Այստեղ քննարկվեցին հայագիտության բուհական մի շարք հիմնական դիրքեր, որոնք վերաբերում էին Արցախի համալսարանում հայագիտու-

թյան առանձին ոլորտների ընդգրկվածությամբ, դրանց համապատասխան գիտամեթոդական փորձի փոխանակմանը: Կարևորվեց գիտական թեմատիկ շրջանակներում «Շիրակ-Արցախ» պատմամշակութային ժառանգության աղերսներին առնչվող նյութերի ընդգրկումը:

ՀՀ կենտրոնի գիտաշխատողները Ստեփանակերտում այցելեցին մահ Արցախի երկրագիտական թանգարան: Այստեղ կայացավ հանդիպում թանգարանի տնօրեն Մ.Բալայանի և գիտաշխատողների հետ: Արժարժվեցին հայագիտական, թանգարանագիտական այն հարցերն ու խնդիրները, որոնք արդիական բնույթ են կրում ինչպես Շիրակի, այնպես էլ Արցախի հոգևոր ու նյութական մշակույթի բացառիկ հետաքրքրություններ կայացնող մեծությունների հավաքման ու պահպանման, գիտական մշակման գործընթացներում:

Առավել ծավալուն աշխատանք կատարվեց Շուշի քաղաքում, որտեղ կայացան հանդիպումներ քաղաքապետարանում (քաղաքապետ Վ. Ավագիմյանի հետ), Շուշիի շրջանի պատմական միջավայրի պահպանության ծառայության բաժնում (պետ՝ Սվետլանա Մարտիրոսյան), Շուշի քաղաքի պատմության թանգարանում (տնօրեն՝ Աշոտ Հարությունյան):

Այստեղ թանգարանի տնօրենի և գիտաշխատողների հետ քննարկվեցին և մասնաշրջանի «Ալեքսանդրապոլ-Շուշի. քաղաքային մշակույթի աղերսներ» հեռանկարային թեմատիկ ծրագրի մասնական

ուրվագծերը: Նախ հստակվեցին ուսումնասիրվող նյութի թեմատիկ շրջանակները. պատմական ակնարկներ՝ մվիրված 19-րդ դարի վերջին և 20-ի սկզբին երկու քաղաքների պատմական զարգացման վրա տարածաշրջանում ծավալված աշխարհաքաղաքական գործընթացների ազդեցությանը, ճարտարապետություն, ազգագրական հետազոտություններ՝ բանահյուսություն, արհեստներ, քաղաքային կենցաղ, ժողովրդական երգ-երաժշտություն, պրոֆեսիոնալ երաժշտարվեստ, անհատ կատարողներ, կոմպոզիտորներ, թատրոն և կրթություն:

Հանդիպումներին զուգընթաց Կենտրոնի գիտաշխատողներն այցելեցին մահ Արցախի պատմահնագիտական վայրեր:

ԳԱԱ ՀՀ կենտրոնի և Արցախի գիտական համագործակցության հիմքը դրվեց:

2012թ. ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոնի և Հայաստանի ազգային արխիվի գիտական խորհուրդների որոշմամբ հրատարակվել է «Արևմտահայ գաղթականությունը Ալեքսանդրապոլի գավառում 1914-1922թթ.» փաստաթղթերի ժողովածուն: Այն կազմել է կենտրոնի գիտաշխատող, պատմաբան Կարինե Ալեքսանյանը: Ժողովածուի խմբագիրն է պատմական գիտությունների դոկտոր Ամատունի Վիրաբյանը:

Այս հրատարակությամբ առաջին անգամ գիտական շրջանառության մեջ են դրվում Ալեքսանդրապոլի գավառում 1914-1922թթ. հաստատված արևմտահայ գաղթականության դրությանը վերաբերող 217 արխիվային փաստաթուղթ:

Ալեքսանդրապոլի գավառը, լինելով ճանապարհային հանգուցակետ և սահմանամերձ շրջան, իր վրա է կրել համազգային մեծ արհավիրքի ողջ ծանրությունը՝ ապաստան դառնալով Մեծ եղեռնից մազապուրծ տասնյակ հազարավոր գաղթականների համար:

ԿԱՐԻՆԵ ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ

**ԱՐԵՎՏԱՅԱՅ
ՊԱՐԹԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼԻ
ՊԱՎԱՐՈՒՄ 1914-1922 թթ.**

Փաստաթղթերի ժողովածու

512 էջից բաղկացած ժողովածուն ընդգրկել է բացառապես Հայաստանի ազգային արխիվի փաստաթղթերը, որոնց գերակշիռ մասը հրատարակվում է առաջին անգամ, բնագրի լեզվով:

«Ժողովածուն վկայում է մեր ժողովրդի կենսունակության, փյունիկի պես հատնելու կարողության մասին, ամրա-

պնդում չապրած կյանքերն ապրելու և այլևս երբեք զաղթական չդառնալու վճռականությամբ», -կարդում ենք Կ.Ալեքսանյանի ծավալուն առաջաբանում:

Թեմատիկ առումով ժողովածուն բաղկացած է 4 բաժիններից, որոնցում փաստաթղթերը դասակարգված են ժամանակագրական կարգով: Ձեկուցագրեր, պաշտոնական գրություններ, տեղեկագրեր, խնդրագրեր, պալմանագրեր, հողվածներ, հեռագրեր գաղթականական կոմիտեի ժողովների 26 արձանագրություններ, որբանոցների ծառայողների անվանացուցակ, Ալեքսանդրապոլի քաղաքային վարչության որոշումներ և այլն: Փաստաթղթերի մեծ մասը բազմազանությունը, ինչպես նաև արժեքավոր լուսանկարները (օգտագործվել է Մ.Քելեչյանի լուսանկարների հավաքածուն) ավելի են արժևորում գիրքը:

Ժողովածուի գիտատեղեկատու համակարգը մեղայաջված է ծանոթագրություններով, անձնանունների և տեղանունների ցանկերով: Այն մախսատեսված է պատմաբանների և ըմբերգող լայն շրջանակների համար: